

AZ ERDÉLYI NYOMDÁK TÖRTÉNETÉHEZ.

Közli: **Jakab Elek.**

Nincs egykoru bizonyos adat arra, hogy ez országország részben a reformatio előtt nyomda lett volna, későbbi századokban él irók állítják, hogy nem volt; annak kezdetén azonban 1533. évben már állított Brassóban **Honterus János**, Kolozsvárott 1550 körül **Heltai Gáspár**, Nagy-Szebenben **Seivert** szerint 1529, valószínűen csak kézi nyomdát,¹⁾ 1550 körül a város közönsége rendes nyomdát,²⁾ 1563—67. **Gyula-Fejérvárott II. János** [Zsigmond] választott király, mit 1567-től 1569-ig az unitáriusok superintendense, **Dávid Ferencz** igazgatott; 1571. **Báthori István** választatván fejedelemmé, a nyomda 1588-ban az oda behívott jezsuiták kezére került;³⁾ később a református fejedelmek alatt a hitvallás híveire ment át, mint szintén Kolozsvárott is a Heltai-féle.

Ez utóbbi eredetileg a Luthert követőké volt, unitáriussá lévén Heltai 1568. utófelében, nyomdája is átment vele; halála után özvegye, ezután nevét viselő fia, majd **Lang Tamás** és **Ravius** [Szörös] **Mátyás**, Heltai-leányágon, később **Ravius János** lett tulajdonosa. A két Heltai alatt nyomtatók voltak: **Hoffgréff György**, 1616 után **Makai Nyirő János**, 1624. **Válaszuti András**, 1625. **Szilvási András**, 1631-től 1660-ig **Abrugi György**, 1670. már **Veresegyházi Szentyel-Mihály** a nyomtató, 1690. **Misz-Tóthfalusi Kis Miklós** — reformátusok. Ez mutatja, hogy az odavaló reformátusok megszorodásával — 1644-ben **Láng** egész családjával

¹⁾ Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrtenatz **Előbeszéd**, VIII. l.

²⁾ Lásd: **Stephani Bausneri Libellus de remediis adversus luem pestiferam**. 1550. 8 o.

³⁾ Siebenbürg. Quartalschrift IV. 265. l. Ez adatok közölje azt írja, hogy **Gyula-Fejérvárott** az unitáriusoktól birt templomot, iskolát, plébániát **Dávid Ferencz** halálával **Báthori Kristóf** fejedelem vettette el. 271. l.

reformátussá levén: a nyomda 1660-ban rájuk ment át¹⁾ s az 1692-ki Alvinczi-féle királyi határozások bizonyítják, hogy az unitáriusoknak akkor Kolozsvárott nemcsak nyomdájuk nem volt, de könyvnyomtatási szabadságuk sem.

Azon, a négy egyenjogu vallás kebeléből kinevezett országos biztosok, kik ez évben a vallásos sérelmek ügyében együtt tanácskoztak s megállapodásaikat Alvinczi Péter ítélőmester által az udvarhoz küldötték, a jun. 24-ki ülésben ily végzést hoztak: »Az unitárius vallásuaknak a többi vallásokkal az Unio értelmében egyenlő jogu vallásgyakorlata sok időtől fogva nem volt, annyiban, hogy tudományos írásokat, katechesiseket, egyházi énekes könyveket kinyomatni szabad nem volt, a mi vallásuk hiveinck gyarapodását szerfelett akadályozta. Illő tehát, hogy ha a kath. státus vallása gyakorlása akadályait megszüntetni igyekezik, az unitáriusok ezen sérelme is szüntettessék meg s legyen szabad nekik is, mint a más három vallásuaknak, a maguk vallása szerinti írásokat és könyveket nyomtatatni.«

Erre az udvar 1693. sept. 25. ezt határozta: »A Typographia iránt a tavalyi assecuratio mellett maradunk; a mi typographusunknak — mondja a felség — lesz gondja, hogy a miket lehet, ő kegyelmeknek is — érti az unitáriusokat — nyomasson, úgy, mint más vallásuaknak; mindazáltal ő kegyelmek is jól megvigyázzák, olyan könyvet nyomassanak, hogy se magoknak, se a nyomtatóknak busulást ne szerezzenek vele.«

Megadatván ismét a nyomtatási jog az unitáriusoknak, 1696-ban Danczka városból vettek maguknak új nyomdát az egész egyházból a szent-gericzei zsinaton gyűjtött adakozásokból, főleg pedig Kimita Jánosné, egy lengyel származásu gazdag unitárius özvegyének ajándékából²⁾ mely azonban rövid ideig állott fenn. A piaczi Zsigmond-templomnak és az unitáriusok r. katolikus eredetű, mint szintén általuk szerzett birtokainak Stainville erdélyi katonai

¹⁾ Ungr. Magazin, IV. B 452. l.

²⁾ Ez özvegy nő 92 aranyat adott fele részben a nyomda vételére, másik fele részben az iskola javára; némelyek hátszegvidéki oláh eredetűnek mondják őt, a ki előbb abrudbányai Fodor Györgyhöz, utóbb Sebes Bénéámiohoz ment férjhez, s ekkor tette ezen alapítványát. A két adat eltérése ezután tisztázandó; a kiket leginkább érdekel, bizonyára megteszik.

parancsnok által 1716. és 1718. elvétele alkalmával a templom sekrestyéjébe letéve volt és elfoglalt unitárius könyvekkel, nyomtatvány és betű-készletekkel együtt, ez is elvétellett, mert ezen túl e nyomdának kiadványai nincsenek, sőt további sorsát is mély sötét fűdi el.

Egy mult századi ágostai hitvallásu tudós így írja le a tényt. »Nem sokáig örvendettek az unitáriusok új nyomdájoknak; mert 20 év múlva, 1716. márczius 30-án egy nehéz vészfelleg ontotta ki rájuk pusztító erejét, mely három egész napon át dúlt rajtuk, mintha elnyeléssel fenyegetné őket. Ez időben vétetett el nemcsak a nagy templom, plebánia, s minden azzal összekötött jószág és jövedelem, de nyomdájok is erőhatalommal.¹⁾

Az erdélyi nyomdákról sok van már közölve.²⁾ Én az 1700-ik éven kezdve a gondviselésem alatti levéltárból járulok némi *Adalékkal* a fenforgó kérdéshez, oly adatokat tevén közzé, a mik eddig nem voltak ismerve és felhasználva, eredetiekből és híven idézve és kivonatozva, hogy a ki egykor a nyomdák történetét rendszeresen fogja megírni, forrásul bizvást használhassa. Van azokban igen becses fölvilágosítás az általam kijelölt határidőn előli korszakok nyomdaviszonyaira is, a mi e közléseknek még nagyobb értéket ad.

Meg kell jegyezni, hogy az erdélyi nyomdákról 1700-tól 1768—69-ig a hivatalos iratokban kevés emlékezés van; csöndben folytatták azok e fél alkotmányos, fél önkényes kormányzási korszak alatt munkálkodásaikat, miknek nyomát a kiadott könyvekben látjuk. Ez időtájban kezdenek felőlük szólni a levéltárak, különösen Bod Péter és Benkő József ev. reform. papok és írók magyarul és latinul irt műveinek külföldön vagy benn a hazában kinyomatása következtében. E két tudóst azért nevezem

¹⁾ Siebenbürgische Quartalschrift. IV. Jahrg. 283 l.

²⁾ Dr. Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472—1877. Buda-Pest. 8-rét. 1878. Szabó Károly: A XVI. századi magyar nyomdásatról . . . *Vasárnapi Ujság*, 1877. 18., 19., 20. sz. Simén Domokos: Az unitáriusok könyvnyomdái s azok kiadványai. *Keresztény Magvető* XII. köt. 1877. 3., 4. füzet Joannes Németh. Memoria Typographiar. Incyrt R. Hung. et M. Ppatus Transsylv. Pest, 1818.

Ungarisches Magazin sat. 4 B. 443—455. II

Siebenbürgische Quartalschrift. IV. 264—283, II. sat., sat.

meg, mert a magyar irodalomnak és irodalmi szellemnek Erdélyben valóban ők felébresztői, s örökre sajnálnunk kell, hogy kivált az elsőnek hazafiui melegséggel, erőteljes szép nyelven s talpraesetten irt sok magyar és latin műve kellő időben nem jelenhetvén meg: nem gyakorolhatta azt a hatást sem a nemzeti életre, sem az irodalomra, a minek föltételeit azok bírták. De hogy nemcsak ezektől, hanem más írótól is jelentek meg nevezetes művek, tanusítja bibliographiánk s azon érdekes könyvjegyzék, mely a jezsuita-szerzetnek Erdélyben 1773. megszüntetésekor s javainak elfoglaltatásakor kolozsvári nyomdájokban talált nyomtatványkészletről hivatalos hitelesség alatt készült s melyet én hátrább egész terjedelmében közlök.

A korszellem fejlődésnek indulása s Bod Péter magyarul irt két művének külföldön kinyomatása egy hazai könyvvizsgáló bizottság felállítására bírta a buzgó katolikus érzelmű Mária Theresia császárnét és királynét. Ez a körülmény és a görög kath. püspökségnek és káptalannak Erdélyben megalapítása, jogokkal, birtokokkal ellátása, különösen pedig 1768-ban Balásfalván az oláh nyelven megjelenendő vallásos és tankönyvek nyomtatása végett adott felsőbb engedély arra indította II. József társuralkodót, hogy 1772. márczius 16. kelt legfelsőbb kéziratában megrendelte b. Bruckenthal Sámuel erdélyi udvari kancellárhelyettesnek: »hogy jövőben, a szerint, a mint a világi nyomdákra nézve már életbe is van léptetve, a világi és szerzetes papi rend által is az egész országban kivétel nélkül semmi vallásos könyv, prédikáció, thesis, imakönyv, dal vagy bármi más mű, sem magán használatra, sem elárusítás végett ki ne nyomassék, mielőtt az országban felállított vizsgáló bizottság azt kellően meg nem vizsgálta s az *Imprimatur*-t rá nem irta. Meghagyatni rendelte egyszersmind az erdélyi kir. főkormányshéknak azt is, hogy e rendelet vételétől számított hat hét alatt tegyen jelentést arról: mely szerzetes rendeknek vagy egyházi testületeknek vannak az országban saját nyomtató műhelyei? ezek minő kiváltságon vagy más jogczimen alapulnak? s ezen jelentést az erdélyi udvari kancellária véleményével együtt terjeszse fel.«

Soká késvén a jelentés, a felség sept. 4. ismételve megsürgette, s ez mégis csak 1773. sept. 16. terjesztetett fel ily czím

alatt: »Szerzetesrendi, alapítványi és magánnyomdák Erdélyben, hol vannak, s mily kiváltság alapján biratnak?« Ezen kimutatás szerint ez időben Erdélyben tényleg következő nyomdák állottak fenn.

Kolozsvárott három nyomda volt, az egyik a jezsuitáké, kettő az ev. reformátusoké. Az elsőről a hivatalos jelentésben ez értesítés van adva. »Ezt Csik-Szentmártoni b. Antalfi János, erdélyi r. kath. püspök 1737. márcz. 17. alapította oly módon, hogy bizonyos nyomdai betükészletet [certum quemdam Typum alphabeticum] a végre ajándékozott a kolozsvári jezsuita-rendnek, hogy felügyeletök alatt nyomda állíttassék, a mi ugyis lett, s azon nyomda, mint a nagylelkű püspök adakozásának gyümölcse, azóta felsőbb helyről kért és nyert kiváltság s bárkinek ellentmondása nélkül fennáll ma is a nevezett rend felügyelete alatt.« Némely krónisták a fennemlített templomelvéltelkor egyebekkel együtt ott talált nyomdai készletnek írják ezt, mint hogy ma is meglevő hivatalos adatok szerint a katonai executio azon püspök kérelmére történt; de ez még oklevéllileg igazolva nincs. Én majd máskor s máshol meg fogom kísérelni.

A más kettőről a jelentés azt mondja: »hogy az a kolozsvári ev. ref. collegiumé és ekklezsiáé; adományozta I. Apaffi Mihály erdélyi fejedelem 1672. oct. 12. és 1673. ápril 16-kán kelt kiváltságlevelben.«

A brassói nyomdáról így szól: »Ez 1773. özvegy Seuler Jánosnéé volt, a ki vette s nem volt róla kiváltságlevele.« Ennek birtokosa később Schobeln János lett, a mi hátrább még előfordul.

»Nagy-Szebenben szintén két nyomda volt: 1. Sárdi Sámuelé, a ki azt a szebeni községtől, mint tulajdonostól birta haszonbérben, erről sem volt kiváltságlevel; 2. Barth Jánosé, a ki vásárolta, ennek sem volt kiváltságlevele.«

»Emberi emlékezetet meghaladó időtől fogva nyomdával birt s e joggal háborítatlanul él — így szolt tovább a jelentés — a csik-somlyói Seraphinus Szent Ferencz-rendiek zárdája is; kiváltságlevele ennek sem volt.«

»Balázsfalván a Szent Vazul-rend már 1768. jun. 6. kelt s többször ismételt kir. leiratok alapján birt nyomtató műhelyt és nyomtatási jogot.«

»Nagy-Enyeden pénzen vett nyomdája volt, de kiváltsági engedély nélkül Debreczeni Sámuelnek, Medgyesen Sifft Jánosnak, de nem volt kiváltságlevele, Beszterczen Lehmann Keresztélynek, a ki azt a város engedélye mellett állította fel, kiváltságlevelél nélkül.«

A jelentés szerint a tulajdonosok a fejedelem nevében személyesen kikérdeztettek s nyilatkozataik így irattak be a jegyzékbe. Ez a körülmény a tényállást igazolja.

Ezen és több más erdélyi nyomdák alapítója idejét elé sorolja Dr. Falkenstein Károly német tudós,¹⁾ így p. o. a gyulafejevárit teszi 1566-ra, az abrudbányait 1569-re, a nagy-szebenit 1575-re, a nagy-enyedit 1672-re és 1767-re, a székely-udvarhelyit 1700-ra, a balázsfalvit 1761-re, a beszterceit 1779-re, a marosvásárhelyit 1790-re. Hogy Szászvárosban 1582-ben nyomda létezett, erről tanuskodik a Nemzeti Múzeum könyvtárában lévő oláh biblia (Palia), mely a colophon szerint e városban 1582-ben nyomtatott s jelenleg a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. E bibliát Densusianu Miklós tudós román hazánkfia a »Magyar Könyvszemle« 1879-ki folyamában (157—158. l.) tüzetesen ismertette. Ezeket csak megjegyezni láttam szükségesnek, de az írónak való tüzetes nyomdász nem tartozik mostanra kitűzött czéлом körébe.

Az erdélyi udv. kancellária a kimutatást és kormányzói jelentést azon véleménynyel terjesztette a felség elé, hogy nem tudja ugyan, miért kívántatott az; de ha figyelembe vétetik, hogy Kolozsvárott felsőbb iskolák vannak, Balázsfalván lakik a görög kath. püspök s ugy a vallási, mint iskolai és a nép felvilágosítására szánt könyvek ott könnyebben kinyomathatók, mint külföldön; végre, hogy Csikban azon székbeli és más székely székekből összegyűlő nagy számú r. kath. ifjuság oktattatik a humaniorákban: ez okoknál fogva azon nyomdákat tovább is meghagyandóknak vélné. A reformátusok kolozsvári két nyomdájának fejedelmi kiváltságlevele van, a szebeninek fenhagyását az adótabellák, nyilt rendeletek és más legfelsőbb hirdetések nyomtatása indokolja; a többi városokban is mindenütt tanuló intézetek vannak, s egyébiránt is e magánosokat, kik nyom-

¹⁾ Geschichte der Buchdruckerkunst. stb. Leipzig, 1840. 280 l.

dáikra nagy költségeket tettek, csak a kiváltságlevél nem léte miatt, a mire eddig kötelezve nem voltak, iparuk s keresetök folytatásában megakadályozni igen súlyos lenne, miután a felség ezeket utólag különben is megerősíthetné azon két föltétel alatt, hogy egy könyvnyomtató se merjen a Szebenben már fennálló könyvvizsgáló bizottság vizsgálata s helybenhagyása nélkül semmi kéziratot kinyomtatni; továbbá, hogy ezentúl legfelsőbb engedély s formaszerű kiváltságlevél nélkül senkinek nyomdát felállítani valamint a tényleg létezők tulajdonosainak és férfi örökösöknek halála után a nyomtatást folytatni meg ne engedjék; a kir. főkörmányszék pedig legyen köteles minden ily esetben jelentést tenni arról: vajjon azon hely, hová a nyomda áttétele ajánlva van, a közönségre nézve hasznos s a vállalkozónak elég megélhetési módot biztosít-e?»

A felség 1773. octob. 13-ki legfelsőbb kéziratával, octob. 23. kiadott udv. rendeletben a nyomdák meghagyása iránt tett javallatot elfogadta, a jezsuiták nyomdájáról azt rendelte, hogy az jövőben azok másféle vagyonaival egyformán kezeljék, a csik-somlyói az iskolák nem sokára rendezéseig maradjon mostani állapotában, s ezentúl egy nyomda se állítassék legfelsőbb engedély és nyert kiváltságlevél nélkül, s midőn egyik vagy másik tulajdonos, férfi örökös nélkül meghal, a kir. főkörmányszék tegyen jelentést a fennebbi értelemben, egyszersmind azt is megparancsolta, hogy senki semmi írást vagy könyvet iparjoga elvesztése alatt megvizsgálás előtt kinyomtatni ne merjen.

A balázsfalvi nyomdáról érdekes részleteket tartott fen gróf Hadik Endre erdélyi főhadvezér és kormányzó 1768. ápril 12. az udvarhoz tett hivatalos jelentésében, valamint ex-basilita pater Kothori Gervasius az erdélyi udvari kancelláriához, illetőleg a felséghez intézett panaszos folyamodásában. Mária Theresia császárné és királyné t. i. 1767. decz. 23. meghagyta a főhadvezérnek, hogy a Balázsfalván felállított nyomda miben állásáról, s hogy ott minő vizsgálat áll fenn az egyházi és politikai könyvekre nézve? tegyen tudósítást. Gr. Hadik, Mór István jezsuitát s a káptalan mellett theologia tudorát kérte fel, a ki állandóul a balázsfalvi püspök mellett levén, a viszonyokat jól ismerhette. Ez hivatalos jelentésében így irt hozzá: »a balázsfalvi nyomdát meghalt püspök Áron Pál állította fel s az, mint minden kezdet,

nem igen nagy, de az oláhságnak elegendő; van két sajtója, az új betűket — el levén már a régiek a használatban vásva — a múlt év nyarán öntötték Kolozsvárott, öntetnek most is Balázsfalván. Ott nyomatnak többnyire azon könyvek, melyek az egyesült hitű oláh papságnak szükségesek, u. m. *breviariumok*, *lithurgiák*, *agendák*, *katechesisek* s a *katonaiszabályzatok* [Regulamentum Militare] oláh példányai,¹⁾ megvizsgálta eddigelé a püspök . . . E nyomdát a kormányzó az oláh katonaságért is szükségesnek és hasznosnak itéli, s a tudós pater véleménye szerint azt tartja, hogy annak gyarapodására lenne, ha az oláh könyvek a szomszéd havasalföldi és moldvai részekből az erdélyi részekbe egyáltalában be nem bocsáttatnának, a vizsgálat pedig egyházi tárgyú könyvekre nézve a püspökre és pater theologusra egyetértőleg bizatnék, a politikai tartalmuakat illetőleg pedig a kir. főkormányzókra.«

Pater Kothorinak 1767. sept. 15. udvarhoz feljutott panaszos kérvényében ez áll: »hogy ő 12 évig vitte a generalis vikáriusi tisztelet, az unionak buzgó híve volt, néha élete koczkáztatásával, a határőrségi oláh katonaság felállításánál ő és Major György működött leginkább közre, hivatkozik generalis Buccowra; a nyomdászat ügyét alapjából saját igyekezetével s nagy fáradságával azon állapotra vitte, hogy a meghalt Áron Pál püspöknek 30,000 forintot adott kezére részint pénzben, részint fölszerelvényekben, melynél fogva utóda azon nyomdából évenként 3000 frtot könnyűszerűleg bevehet.« A balázsfalvi nyomdaalapítás di-csősége tehát e két férfit illeti.

A királyné azon évi jun. 6. a tett főkormányzói jelentésre a nyomda fenmaradását megengedvén, meghatározta: »hogy annak nagyobb gyarapodása tekintetéből Erdélybe a könyveknek a külső tartományokból behozása ezentul meg ne engedessék, de általában megtiltassék; a vizsgálatot pedig az ott nyomandó theologiai könyvekre nézve a fogarasi püspök a pater theologussal egyetértve, a politikaiakat a kir. főkormányzók végezze.« 1771. decz. 6. kelt legfelsőbb sajtó kéziratában is parancsolja a

¹⁾ Tudvalevőleg a határőrség Erdélyben ez időtájtban [1763–70-ig] állítatván fel, a katonai szabályzatoknak oláhuul kinyomatása azért vált szükségessé, hogy a nép nemzeti nyelvén olvashatván azt, a katonáskodással inkább kibéküljön.

királyné s az erd. udv. kancellária decz. 7. megírta a kir. főkörmányszéknek, hogy a balázsfalvi nyomda nyomtatványai megvizsgálásánál a már kiadott legfelsőbb rendeletek tartassanak meg, t. i. vizsgálja meg az egyesült püspök s mikor új könyv nyomatik ki, az általa helyben hagyott, akár pedig ha az más-hol nyomtatott, de ide bejő, küldessék fel a kir. főkörmányszékhez előleges megtekintés végett: ha vajjon politikai tekintetben nincsenek-e az ellen észrevételei.«

Kivétetvén az előbbieket szerint a jezsuiták kezéből a kolozsvári nyomda: kérdés támadt annak további kezelése iránt. A felség határozott akarata 1774. ápr. 29. udv. kancell. rendelet szerint az volt, hogy az r. kath. vállalkozónak adassék ki s az üzletét az eddigi helyiségben folytassa. A birodalmi központi cs. kir. kamara egyetértőleg az erdélyi udv. kancelláriával abban állapodtak meg, hogy Kollmann József nevű bécsi nyomdásznak adassék át, a kit e szakban más ajánlkozók felett kitűnőnek s ajánlatait legelfogadhatóbbaknak találták, 5 vagy 10 évre adandó kizárólagos kiváltság alapján kötvén vele szerződést, a mi ennek következtében meg is történt, s a kolozsvári jezsuita-féle nyomda neki 1775. ápr. 12. kelt udvari rendelet következtében tíz évre terjedő kizárólagos nyomtatási szabaddal évi 30 frt bér mellett kiadatott.

A leltározás alkalmával feles kötött és kötetlen munka találtatott a nyomdában, a miről az átadás előtt gondoskodni kellett azért, mert a vállalkozónak egyfelől épen az új könyvekben és kiadásokban mutatkozott tetemesebb haszna, másfelől az új nyomdavezetővel emelni akarták külső csin tekintetében a nyomda termékeit és hírnevét. Az nem lényeges és a tárgyra nem tartozik, mily uton kívánták az eladást végrehajtani; de lényeges, fontos és tanuságos tudnunk, miből állott az annyiak által elítélt, mindenkitől megrótt, magától a buzgó felségtől eltörölt jezsuita szerzet nyomdai készlete? hogy volt fölszerelve nyomdájuk?

Lássuk mindkettőt az eredeti leltár alapján.

I. a) A nyomda eladásra szánt latin könyvei kötve és kötellen.

Marci Tullii Ciceronis antiqua Opera.

Biblia seu Novum Testamentum Graecum et Biblia Haebraice.

Hórologium Principum.			
Examen Reformatorum.			
Páriz-Pápai, Dictionarium, . . .	kötve és kötetlen példányokban.		
Wagneri Phraseologia	»	»	»
Ciceronis Orationes	»	»	»
Synonima	»	»	»
Decreta et Vitae Regum		kötetlenül 90 példányban.	
Huszti	kötve és kötetlenül.		
Epistolae Bucleri.			
Cornelius Nepos, ...		kötetlenül 400 példányban.	
Ovidius, Tristium Libri.			
Ovidii, Epistolae Heroidum.			
Syntagma Juris Hungarici, ...		kötetlenül 100 példányban.	
Archiepiscopi Strigonienses.			
Compendium Controversiarum, ...	»	600	»
Anonymi Belae Regis Notarii Historia.			
Hortensij Balesc. (?) de 4. Novissimis.			
Pris Guilielmi Stanishuztij. (i g y !)			
Idea Actionum Juridicarum	kötve és kötetlenül 403 péld.		
Praxis Procuratoria	»	»	
Officium Rakotzianum	»	»	45 »
Vade Mecum Positivus			600 »
» » Comparativus			600 »
» » Superlativus			401 »
Modus Ministrandi	»	»	74 »
Ornata Syntaxis	»	»	1016 »
Ordinaria »	»	»	320 »
Rhetorica	»	»	22 »
Principia Major	»	»	127 »
» Minor	»	»	308 »
Candidatus Rhetorices.			
Graecerij (i g y !)	»	»	313 »
Theologia Doctrinae			
Opusculum Historiae primum, secundum, tertium, quartum, Sextum	»	»	1468 »
Dialectica	»	»	325 »
Compendium Phrasium.			

Calendarium Latinum.

Ovidius, Metamorphoseos, (igy!) kötve és kötetlenül.

Epitome Rerum Hungaricar. P. Timon . . . . . 500 péld.

» » » in Quarto . . . . . 500 »

Scriptores Rerum Hungaricarum.

Ferrarÿ Epistolae Ecclesiasticae.

Hungaria suis cum Regibus P. Turótzy . . . . . 54 »

Tyrocinium Juris, Szegedi.

Flores Doctorum Hybernici.

Candidatus Poemÿ (igy!)

Philippica Sacra.

Philosophia Zanchii.

Palma, Notitia Rer. Hungaricarum.

Arithmetica Practica . . . . . 500 »

Verbötzy, Decretum Tripartitum . . . . . 20 »

Centuria Dubietatum . . . . . 200 »

Manuale Juristarum . . . . . 150 »

Breve Specimen Introductionis (?) . . . . . 400 »

Systhema Praxis Criminalis.

Eloquentia Sacra P. Kaprinai.

Thesaurus Epistolarum.

Nucleus Catecheticus.

b) A nyomda eladásra szánt magyar könyvei.

Macula nélkül való tükör, kötve és kötetlenül.

Pax Corporis . . . . . » » 7 péld.

» » sajtó alatt mintegy 800 »

Philotea, alias: Életre vezérlő út, » »

Officium Rákotzianum . . . . . » » 141 péld.

Boetius, Böltesség Vigaszt.

Telemachus . . . . . » » 61 »

Juhász Máté . . . . . » » 59 »

Aranyi (igy!) Korona.

Leány A. B. C. . . . . » » 613 »

Mindennapi jó szándék . . . . . » » 770 »

Jó nap . . . . . » » 408 »

Lelki kincs . . . . . » » 561 »

Gyöngyösi Versei . . . . . » » 445 »

Keresztény Seneca	kötve és kötetlenül	135	péld.
Jézus szívéhez Congregatio könyv.	»	»	557 »
Reggeli s estéli imádságok	»	»	527 »
Landelinus szörnyű esete	»	»	31 »
Szent Miserecre Énekek	»	»	56 »
Bűnös megtérése	»	»	301 »
Szakács-Könyv	»	»	522 »
Missiós könyv.			
Halálra vált Congregationis (igy)			
könyv	»	»	55 »
Szent Aloysius Tiszteletűre	»	»	22 »
» Ferencz »	»	»	50 »
Csete István Prédikációi	»	»	101 »
Nagy Kalendarium.			
Bőjti Prédikációk, Szabó István.			
Canisius Péter	kötetlenül	500	péld.
Erdélyi Méhecske	»	150	»
Ferrarius Szent Vinczéhez	»	150	»
Három üdvességes kérdés	»	100	»
Házi Különös Orvosság	»	300	»
Holtig-való Barátság	»	350	»
Kolosvári Szent Szűznek Historiája	»	250	»
Szent Mária Magdolna élete	»	350	»
Mennyei Igyekezet	»	40	»
Okosak Hite	»	450	»
Rósás Kert	»	210	»
Schola Salernitana	»	100	»
Szent Nap	»	220	»
Tintinabulum avagy Csengettyű	»	304	»
Catholikusnak unitáriussal való beszélgetései	»	172	»
Uti Társ.			
Keresztény Oktatás	»	400	»
Anyaszentegyház Történeti.			
Kempis Thamás.			
Lelki Liliom Korona.			
Magyar Evangelium.			
Mennyei Követek.			
Régi Idős Épületek.			

Pázmán Péter Prédikációi. (igy!)

» » Kalauz.

Rósa Koszoru, Gyöngyösi.

Más, Csete István Deák Prédikációi. 891 példány.

c) A nyomda eladásra szánt német könyvei.

Geistliches Paradeysgärtlein	120 péld.
Thomas von Kempis.	
Kurz und Gut	kötve és kötetlenül 425 péld.
Tägliche Andachtsübungen	» » 8 »
Evangelium sammt Episteln	» » 258 »
Beschreibung des Gnadenbildes Ma- ria zu Klausenburg	» » 70 »
Regeln und Ablass Todsangst Christi Bruderschaft	» » 109 »
Marianische Wochen	» » 228 »
Teutsche Grammatik	» » 219 »
Geistliches Vergissmeinnicht	» » 300 »
Teutscher Catechismus	» » 600 »
Teutsche Namenbüchlein	» » 700 »

II. a) A nyomdaeszközök lellári létszáma.

		frt.	kr.
Egy felszerelt sajtó a réz eszközökkel	ára	90	—
Második sajtó, könyvnyomtatásra, vas szerszá- maival	»	75	—
Harmadik, ócska, könyvnyomtatásra	»	50	—
Nagyobb sajtó, képanyomtatásra	»	30	—
Kisebb, ócska, hason czélra	»	1	30
Betűszedő vasak, öt darab	»	5	—
Betűtartó szekrény (C a s t a)	46 darab ára	92	—
Szekrényláb	15 » »	22	—
A columnák alá való deszkák	22 » »	3	40
A formák megjavítására való székek	3 » »	—	30
Pad	6 » »	1	42
Réz képformák az Officium Rakotzia- num számára	2 » »	20	—
Kisebb formák	8 » »	15	—

Más formák Xav. Szent Ferencz életéhez	47 darab	ára	100	frt.	kr
Ugyanazok, ócskák	54	»	»	30	—
Még kisebb értékűek	59	»	»	28	—
Ugyanazon könyvhez való mások	200	»	»	100	—
Közönséges asztal, székek, szurok, olvasztó kemenceze, rézfazék, lenolajfőző fazék, mindenkől 1—2.					
Festéktörő márványkő	2	»	»	10	—
Nyomatató papir 7 bál	mázsája	17	frt.	119	—
Író papir 4 rizsma	»	2	»	8	—
Szurok				2	—
Lenolaj, két kupa				4	33
Lószőr, két font				1	59

b) *Betűtartó fiókok.*

				frt.	kr.
Petit antiqua	2 fiók	2 mázsza	39 font	59	45
» cursiv	5	» —	» 89	24	30
» fractur	5	» 5	» 43	38	36 ¹ / ₂
Garmond antiqua	3	» 3	» 18	85	51 ¹ / ₂
» cursiv	2	» 1	» 47	29	41 ¹ / ₄
» fractur	5	» 5	» 50	36	—
» Schwabacher	1	» 1	» 3	34	16 ¹ / ₄
» graeca	5	» —	» 85	25	15
Cicero antiqua	3	» 2	» 54	40	38 ¹ / ₂
» cursiv	1	» 1	» —	16	—
» fractur	2	» 2	» 24	44	48
» graeca	5	» 5	» 30	36	24
Media antiqua	2	» 2	» 52	55	26 ¹ / ₂
» cursiv	2	» 1	» 45	31	54
» fractur	2	» 2	» 20	66	—
Tertia antiqua	2	» 2	» 52	56	58 ³ / ₄
» cursiv	2	» 1	» 64	39	21 ¹ / ₂
» fractur	5	» 5	» 76	45	45 ¹ / ₂
Text antiqua	2	» 1	» 85	42	33
» cursiv	1	» 1	» 52	39	31
» fractur	1	» 1	» 50	39	—
Duplex media antiqua	2	» 1	» 1	20	12

Jakab Elektől.

23

			frt.	kr.
Duplex media fractur	1 fiók — mázsa	83 font	56	36
Rosularum	5 » — »	83 »	15	26 ¹ / ₄
Miscellanea	1 » — »	97 »	12	..
Typi novi	— » 50 »	— »	230	—
Plumbum	95 font.			
Dupl. Mitt. Cic.	}	. . . . .	40 »	8 30
» » Media.				
» » Tertia.				
» » Text.				

Az egész nyomda értéke . . . 8787 38¹/₂

Az olvasóra és szakemberekre hagyom ez adatok következményeit levonni s a száz év előtti és mai sajtóviszonyok összehasonlításából tanúságot meríteni, csak azt jegyzem meg, hogy 64 latin és 12 német kiadvány mellett 55 levén magyar: a nemzeti irodalom főleg vallásos és egyházügyi ága elhanyagoltnak nem mondható; hogy a magyar történelem, a jogtudomány és politika kitűnő nevű művelői latinul irtak, az a nyomdának nem róható fel hibául: sajnálnunk kell nemzetiségünk és tudományügyünk érdekében, de a hiba a koré, melynek bálványa és törekvési legfőbb célja a latin klasszikai műveltség volt.

Az erdélyi nyomdák történetében nevezetes mozzanatot képez az oláh könyvek nyomtatása. E jog — amint láttuk — a balázsfalvi püspöki nyomdáé volt, de követelte a magáé számára Schobeln brassai nyomdatulajdonos is. Ez ugyanis a már 1773. létezett s legfelsőbbleg helybenhagyott Seuler-féle nyomdát megvevén, birtokába jutott az ott talált nyomdai készleteknek, a mik állottak német, latin, magyar öntött betűkből; de voltak görög betűk, matrixok, sőt nyomtatott könyvek is.*) Nagyszebeni könyvnyomtató Barth János drágán árulván az oláh tan- és imakönyveket, odavaló Tempian Rudolf, a nem egyesült oláh nemzeti iskolák igazgatója 1803-ban felszólította Schobelnt, hogy nyomdá-

*) Az I-ső Rákóczy György által állított gyulafejevári oláh nyomdáról, sőt az 1577-iki s későbbi oláh sajtótermékekről az általa idézett forrásokban, b. Ságuna Endre érsek egyik beces könyvében és még máshol is számos felfödözés történt, de én nem akartam ismételni, hanem saját nyomozásom eredményeit tenni közzé. Kérem e *Töredék* ily szempontból megítélését.

Ját rendezze be oláh könyvek nyomtathatására is; egyidejűleg azonban odavaló görög kereskedő Bodits Konstantin is komoly ígéretet tett, hogy ha neki jogot enged nyomdáját úgy berendezni, hogy ott oláh ima- és vallásos könyveket nyomathasson s új betűk öntetésére anyagot ad, ő azért fizet évenként 400 forintot s egy egyént fogad fel, a ki az oláh nyomdaviszonyokat és kezelést teljesen érti s azt Pestre és Bécsbe is elküldi a szükséges nyomdai eszközök, készletek, betűk sat. megszerzésére. Ilyen szakértő egyéne volt is kéznél, t. i. Dürr Mihály, a ki Barth szebni nyomdatulajdonostól jött el s ott épen azzal foglalkozott. Schobeln engedett a felhívásnak s az ajánlatot elfogadta. Az általa birt s állítólag Honterus-féle nyomdából valóban került is ki egy görög Testamentum és Katekismus már 1577-ben, voltak a készletek közt oláh betűk és matrixok, e nyomda tehát — tulajdonosa nézete szerint — görög könyvek nyomtatásának használatában volt már 1778-ki megerősítetésekor, 1799-ben pedig, midőn Hardt János nevű nyomdász a brassói tanács egyoldalu engedélyével nyomdát akart állítani s az ellen Schobeln az udvarhoz folyamodott, az udvari kancellária márcz. 28. kelt rendeletében a tanács határozatát megsemmisítve, Hardtot a nyomdaállítástól eltiltotta s így Schobeln jogát másodszer is megerősítette. Ezek tudatában ő Boditssal az érintett alapon szerződést kötött, neki ígéreteket tett, hogy az oláh könyveket Bodits a Schobeln neve alatt kiadhassa, sőt megengedte, hogy a nyomdát is saját házánaál állíthassa fel. Ez Dürrt el is indította Pestre és Bécsbe . . . A város főbirája ekkor értesült a dologról, s mivel ő azt úgy fogta fel, hogy az akár új nyomdafelállítás, akár jogkiterjesztés, az 1773-ki okt. 23-ki udvari rendelet ellenére felsőbb helybenhagyás nélkül meg nem engedhető: szigorúan betiltott az oláh nyomda felállítására irányuló minden további intézkedést és lépést felsőbb helyről nyerendő utasításáig s azt a kir. főkormányzónak följelentette; ez helyeselte eljárását, Boditsot nyomdaállítási kiváltságért az udvarhoz folyamodásra utasította, a tanácstól pedig tudósítást kívánt tétetni arról, mi joga nyomtat Schobeln oláh könyveket? s miután az országban oláh könyvek nyomtatására van már egy nyomda, vajjon Brassó-vidék és a szomszédos falvak körülményei szerint a Schobeln-féle nyomda oláh kiadásainak folytatása szükséges-e? Erre a tanács Schobelnt nyilatkozatra szólí-

totta fel, a ki oláh könyvnyomtatási jogát felsőbb rendeletekkel igazolta, egyszersmind felfejtven, hogy Bodits nem állít új nyomdát, hanem az ő régi nyomdájában és neve alatt nyomatja az oláh könyveket.

A kir. főkörmányszék erre 1804. nov. 13. kelt rendeletében Schobelnnek az elintézett módon való oláh könyvek nyomtatását megadta oly feltétel alatt, hogy azokat megvizsgálás végett a kir. főkörmányszékhez mindig mutassa be.

E nyomdát 1834. hassiai választófejedelemségi, bockenheimi származású Gött János vette meg, aki — a mint a városi tanács írja — a Schobeln Ferencz (János fia) nyomdájában hosszasan dicséretes eredménynyel működött, jó erkölcsű, feddhetlen életű, nyomdai szakmáját jól érti s oláh könyveket is — részben Oláhország számára — a kincstárnak nem csekély hasznot hozólag nyomtatott. A tanács két föltét alatt számára polgársági jogot (*jus concivilitatis*) ajánl adatni, ha t. i. hovávalóságát s addigi állampolgári kötelekéből fölmentetését hitelesen igazolja. A királyi főkörmányszék az előterjesztés mindkét ágára nézve meggyezését adta.

Visszatérek a kolozsvári jezsuita-nyomda további történetére.

1809. Hochmeister Márton a kolozsvári kir. lyceumnak ajándékozta nyomdáját és könyvárudáját, (*Bibliopolium*) mit maga a császár és fejedelem különös tetszéssel fogadott s az adományozót később kitüntetésben részesítette. Így már két nyomda levén egyesülve, szervezése szükségessé vált. A haszonbéri kezelés helyét rendszeres igazgatás váltotta fel. 1812. febr. 1. a nyomdai személyzet létszáma, teendője és fizetése szerveztetett: igazgató lett Gegő Adolf kegyesrendi atya, utána Koros Imre, azután Buzna Lázár, utána Bonda Benedek, azután Lézó Ferencz. Ez volt utolsó 1848 előtt. Az intézet utasítást kétszer kapott, először 1814., másodszer 1844. b. Jósika Sámuel kancellársága alatt, mely e kiváló államférfinak ily dolgokban is nagy ismeretét s gyakorlati érzékét tanúsítja. 1815. kizárólagos kiváltság adatott a róm. katolikus összes erdélyi iskolák számára tankönyvek nyomtatása és elárúsítása végett, minnek oly szép sikere lett, hogy 1817. csak az *Approbata* és *Compilata Constitutiok* és *Verböczi Hármaskönyve* kinyomtatásából 4000 frtot takari-

tott meg s az 1813-ik évi III.-ik évnegyedtől 1816. oct. 31-ig 20,000 frtot adott be a Studiorum fundus pénztárába. 1829. magyar kalendariumra kiadhatási jogot nyert, 1832. könyomda állittatott fel mellé, Bécsből rendeltetvén meg 500 forinton egy Richard-féle sajtó Krüner Lipót pesti nyomdász-segéd s ugyanakkor a reformátusok kolozsvári nyomdájában is Barra Gábor typographus vezetése alatt.

Az újabb idők eseményei leírását folytassák majd mások.

EGY ÉRDEKES ZÁGRÁBI KÉZIRAT.

Közli: **Fraknoi Vilmos.**

Az 1878-ik évben Vitéz János érsek könyvtárának szétszórt maradványait kutatva, Zágráb városát is felkerestem, és gazdag főegyházi könyvtárának kézíratait átvizsgáltam.

Minthogy ugyanis Vitéz a zágrábi püspökségnek egy ideig adminisztrátora volt, és később Thúz Osvát püspökhöz — a ki a szerencsétlen összeesküvés felfedezése után, Mátyás király haragjával daczolva, Vitéz öcsésének Janus Pannoniusnak menhelyet nyújtott — benső viszonyban állott: remélhetém, hogy a zágrábi főegyházi könyvtár is őriz Vitéztől származó kéziratokat.

Azonban, sajnos, egyet sem találtam, mely a nagynövű érsek czímerét viselné; és csak egyet, melyről valószínűnek tarthatám, hogy az övé vagy Janus Pannoniusé volt. Ezen több tekintetben nagyérdekű kézirat megérdemli, hogy részletesen megismertessem.

A XV. századbéli papir-codex 21 cm. magas és 16 széles. 216 levélből áll. Miscellaneákat tartalmaz. (Signaturája: 17 col. 17. series VIII. num. 285.)

Az 1^a lap élén S. M. S. betűk állanak, melyeknek értelmét nem fejthetem meg. Azok alatt veres tentával az első darab czíme: »*Marci Tullii Ciceronis Lelius aut de Amicitia ad quintum pomponium amicum suum.*«

A 27^b lapon végződik.

A 28. és 29. levélen más kéz által írt beszéd, (czím nélkül) melyet tanuló-íjű karácsony ünnepén ad elő.